

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2022. № 11.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.11.60>
УДК 658:65.012.8

*Д. В. Коць,
аспірант кафедри фінансів та обліку,
Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6838-3499>*

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

*D. Kots,
Postgraduate student of the Department of Finance and Accounting,
Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine*

FINANCIAL SECURITY OF THE ENTERPRISE: THEORETICAL ASPECTS OF SECURITY

Виживання, стабільне функціонування та розвиток кожного промислового підприємства безпосередньо залежить від результативності дій суб'єктів безпеки. Поточні умови ведення бізнесу, що ускладнені все ще актуальними обмеженнями через COVID-19 та новою фазою військової агресії зі сторони Російської Федерації, вимагають не лише формування системи економічної безпеки, але концентрації зусиль для протидії загрозам у розрізі кожної функціональної складової. Фінансову безпеку можна вважати ключовою серед інших складових, оскільки вона є результуючою як стосовно

зміни рівня безпеки, так й через те, що стосується фінансової діяльності, яка підтримує життєздатність кожного підприємства. Виявлено, що сьогодні відсутнє не лише узгоджене трактування суті поняття «фінансова безпека підприємства», але й те, що розуміння процесу забезпечення цієї складової фактично не сформовано, а застосовуються методичні засади як загалом стосовно економічної безпеки підприємства без врахування відповідної специфіки. Уточнено перелік ключових загроз та окреслено заходи, які сьогодні актуальні для реалізації в умовах промислових підприємств.

The survival, stable functioning and development of every industrial enterprise directly depends on the effectiveness of the actions of security entities. Based on a retrospective analysis, it was found that Ukrainian industrial enterprises in 2010-2021 were characterized by: a negative decrease in the number of "large" and "medium" enterprises with a simultaneous decrease in the total number of employed workers by 35.35%; total losses in 2014-2015 and 2020 due to the beginning of the military aggression of the Russian Federation and COVID-19.

The current conditions of doing business, complicated by the still relevant restrictions due to COVID-19 and the new phase of military aggression on the part of the Russian Federation, require not only the formation of an economic security system, but also the concentration of efforts to counter threats in the context of each functional component. Financial security can be considered key among other components, because it is consequential both in terms of changing the level of security, and because it concerns the financial activities that ensure the viability of each enterprise.

The purpose of the study is to consider the content of the concept of "financial security of the enterprise" with further identification of key threats and outline of priority tasks in the conditions of industrial enterprises.

In order to consider the theoretical aspects of ensuring the financial security of the enterprise, the following methods were applied: induction and deduction, comparison and systematization — in the study of the essential characteristics of the

term "financial security of the enterprise"; synthesis and analysis — to determine the main aspects of the financial and economic activity of industrial enterprises; morphological analysis — to clarify the list of key threats and outline priority tasks in the process of ensuring financial security in the conditions of industrial enterprises; graphic — for visual presentation of theoretical and methodical material; abstract-logical — for theoretical generalizations and research conclusions.

It was revealed that today there is not only an agreed interpretation of the essence of the concept of "financial security of the enterprise", but also that the understanding of the process of ensuring this component has not actually been formed, but methodological principles are applied as a whole in relation to the economic security of the enterprise without taking into account the relevant specifics. The list of key threats has been specified (the instability of the state's tax, credit, insurance and currency policy; difficult access to credit resources; passivity of the investment market; reducing the volume of the domestic market and increasing competition; unsatisfactory level of financial discipline; increasing dependence on external sources of financing; decrease in the liquidity of the company's assets and unprofitability of the main type of activity; a reduction in the amount of revenue from sales and an increase in costs; deficit of own working capital, etc.) and measures that are relevant today for implementation in the conditions of industrial enterprises are outlined.

Ключові слова: *фінансова безпека, загроза, фінансова діяльність, промислове підприємство, стійкість, стабільність, незалежність*

Key words: *financial security, threat, financial activity, industrial enterprise, sustainability, stability, independence*

Постановка проблеми. В межах функціональної структури економічної безпеки промислового підприємства ключовою складовою вважається фінансова, яку можна порівняти як з двигуном в автомобілі, що надає імпульс до дії усіх механізмів, так і з серцево-судинною системою у людини чи будь-

якої іншої живої істоти, коли фінансові ресурси відіграють аналогічну до крові функцію. В умовах кризової ситуації, яка характерна для національної економіки України у 2022 р., зокрема через військові дії на її території, пріоритетність забезпечення фінансової безпеки значно зростає як стосовно тієї, що здатна підтримувати життєдіяльність підприємства та в подальшому сформувати основу для відновлення діяльності та активного розвитку. Виконання таких важливих завдань актуалізує необхідність формування відповідного методичного забезпечення, що можливе через активізацію відповідних наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До формування засад забезпечення фінансової безпеки підприємства причетні такі науковці як О. Арєф'єва [1], О. Батієвська [2], Г. Вознюк [3], В. Вудвуд [2], А. Загородній [3], Є. Івашина [7], Т. Кузенко [1], Лисенко Ю. [5], С. Мельник [4], І. Чібісова [7] та інші. Попри вагомі здобутки зазначених науковців, суттєві зміни в сучасних умовах функціонування українських промислових підприємств вимагають перегляду та удосконалення теоретико-методичних засад забезпечення фінансової безпеки.

Метою статті є розгляд змістового наповнення поняття «фінансова безпека підприємства» із подальшим визначенням ключових загроз та окресленням пріоритетних завдань в умовах промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу досліджень. Для якісного обґрунтування необхідності зосередження уваги на розробленні методичних засад забезпечення фінансової безпеки промислових підприємств нами приділено увагу не лише фінансовим показникам їх діяльності, а першочергово визначено тенденції стосовно оцінки підприємницької активності й чисельності зайнятих працівників як найбільш цінного ресурсу, який сьогодні визначає не лише рівень конкурентоспроможності, але й формує основу для виживання кожного суб'єкта господарювання (рис. 1).

Загалом кількість промислових підприємств в межах 2010-2021 рр. не зазнала суттєвих змін, хоча явним було скорочення через початок військової

агресії у 2014-му із подальшим поступовим відновленням до 2019-ого та наступним гальмуванням темпів приросту у 2020-2021 рр. через обмежувальні заходи запроваджені у зв'язку із COVID-19. На нашу точку зору, заслуговує на увагу структура промислових підприємств за масштабами діяльності, де критичною низькою є частка «великих» (у 2010-му – 0,7% та у 2021-му – 0,6%) та «середніх» (у 2010-му – 12,8% та у 2021-му – 9,9%) підприємств.

Безперечно, що малі форми бізнесу більш адаптовані до складно прогнозованих змін в національній економіці, але збереження контролю над внутрішнім ринком вимагає функціонування «великих» та «середніх» інноваційно активних підприємств із складним технологічним циклом виготовлення конкурентоспроможної продукції.

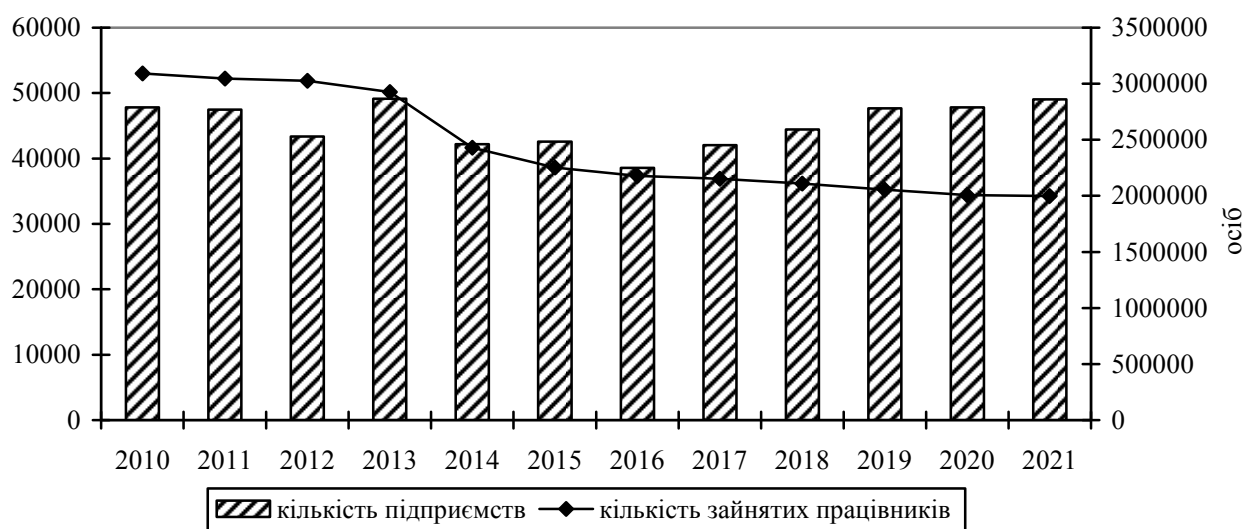

Рис. 1. Динаміка кількості промислових підприємств та чисельності зайнятих працівників, сформовано на основі [6]

Домінування іноземних товаровиробників спричиняє подальші втрати робочих місць, а відтак й знижує купівельну спроможність населення й провокує посилення міграційних процесів із подальшим поглибленням демографічної кризи. Зазначена теза знаходить підтвердження у динаміці зайнятих працівників, кількість яких в межах досліджуваного періоду скоротилася із 3091 тис. осіб до 1998,7 тис. осіб, тобто на 35,35%, що вказує на

втрату, яка, поруч із високою плінністю кадрів, збільшенням середнього віку, відсутністю механізму передачі майстерності й низькою ефективного використання індивідуального потенціалу кожного працівника, безпосередньо негативно впливає не лише на рівень економічної безпеки підприємства, але й на її фінансову складову.

Одними із найважливіших індикаторів оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства виступають кінцеві показники його господарської діяльності (рис. 2).

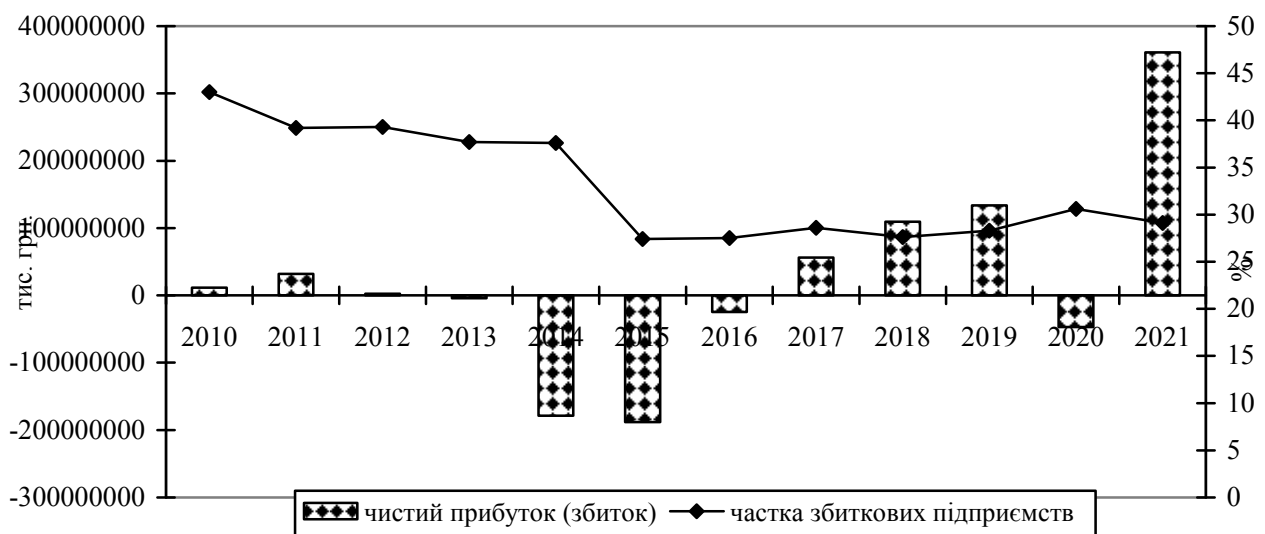

Рис. 2. Динаміка кінцевого фінансового результату діяльності промислових підприємств та частки серед них тих, що отримали збитки, сформовано на основі [6]

Сумарні збитки 2014-2015 рр. були спричинені як початком військових дій безпосередньо на території нашої країни, так й втратою ринку Російської Федерації, який був основним для значної частини промислових підприємств, зокрема машинобудівних й харчової промисловості. Подальше покращення ситуації у 2016-2019 рр. стало наслідком поступової переорієнтації на інші ринки збуту, що було перервано у 2020-му сумарними збитками через COVID-19. Адаптація, попри наступні хвилі новітньої пандемії, протидія яким супроводжувалася застосуванням карантинних обмежувальних заходів, зокрема і щодо діяльності бізнесу, дозволила промисловим підприємства суттєво

покращити результати діяльності уже у 2021 р. На момент проведення дослідження об'єктивними є суттєві фінансові втрати українських підприємств через нову фазу військового протистояння, що розпочалася 24 лютого 2022 р., свідченням чого може бути хоча б той факт, що свою діяльність було змушене призупинити кожне друге підприємство.

Важливу інформацію стосовно процесу забезпечення фінансової безпеки, поруч із характеристикою рівня й динаміки кінцевих показників діяльності, було отримано на основі виявлення змін у відносних показниках ефективності господарської діяльності (рис. 3).

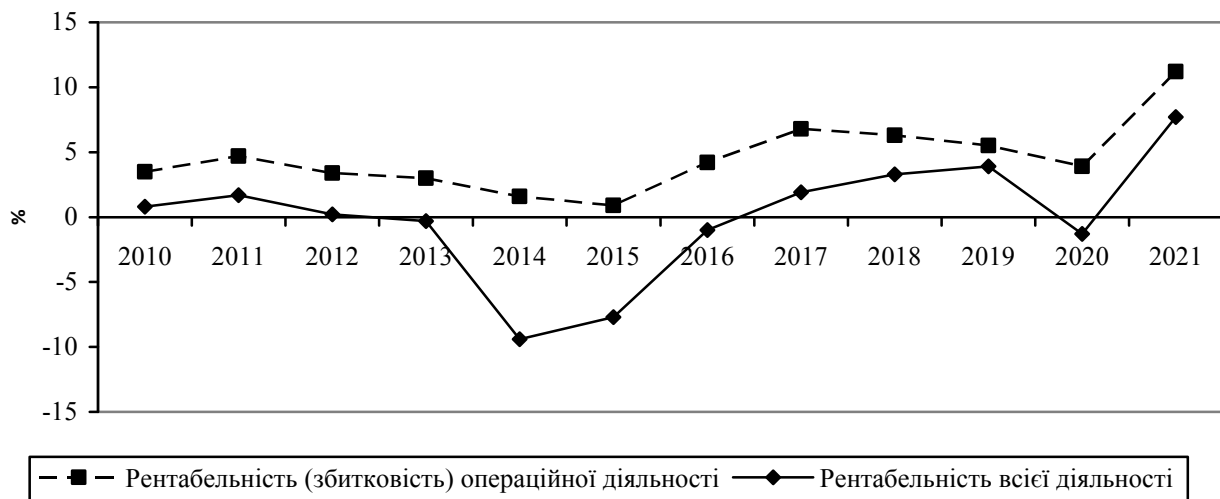

Рис. 3. Динаміка відносних показників ефективності діяльності промислових підприємств, сформовано на основі [6]

Окрім виявленого раніше погіршення результатів діяльності промислових підприємств у 2014-2015 рр. та 2020-му, доцільно також відзначити критично низький рівень як рентабельності операційної діяльності, так і рентабельності всієї діяльності, що спричинено в більшості відсутністю інших конкурентних переваг окрім низької ціни. Інноваційна пасивність підприємств спричиняє подальшу критично високу енерго- й матеріаломісткість української промислової продукції, якій складно конкурувати не лише на зовнішніх, але й на внутрішньому ринку із іноземними аналогами.

Узагальнюючи можна стверджувати, що військові дії та COVID-19 суттєво посилили потребу в удосконаленні методичних засад забезпечення фінансової безпеки підприємства. Зважаючи на той факт, що більшість промислових підприємств перебувають на межі виживання, то їх порятунок полягає в першочерговій стабілізації фінансової складової економічної безпеки, що можливе через розроблення й застосування відповідних теоретичних розробок.

Проведений огляд сформував основу для висновку про відсутність узгодженого розуміння суті фінансової безпеки, що загалом є однією із ключових проблем, які ускладнюють формування методичних основ її забезпечення в умовах промислових підприємств. З метою з'ясування предметної площини нами виділено кілька ключових наукових підходів, які в сукупності формують загальне уявлення про зміст цієї складової економічної безпеки. В основі першого підходу покладено класичний зв'язок із фінансовим станом підприємства. Такої позиції дотримується Ю. Лисенко, доводячи необхідність розуміння фінансової безпеки як «...кількісно та якісно детермінованого рівня фінансового стану, що забезпечує стабільну можливість захисту його пріоритетних, збалансованих фінансових інтересів від визначених реальних і потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі фінансової політики підприємства» [5, с. 21]. Доведеним фактом є те, що фінансовий стан послуговує основою для оцінювання поточного рівня фінансової безпеки, планування, розроблення й контролю за реалізацією управлінських дій суб'єктами безпеки, але в сучасних умовах така позиція скоріше характеризується пасивністю, а не цілеспрямованим формуванням прийнятних умов для досягнення поставлених цілей.

В межах другого підходу має місце позиціювання фінансової безпеки в складі структури системи вищого порядку. І. Чібісова та Є. Івашина розглядають фінансову безпеку як «...складову економічної безпеки підприємства, яка полягає у наявності такого його фінансового стану, який характеризується стійкістю до загроз» [7, с. 47]. На нашу точку зору, розгляд

фінансової безпеки виключно через стійкість до впливу загроз суттєво обмежує її роль, залишаючи поза увагою як мінімум нові ринкові можливості, використання яких може сприяти не лише стабілізації фінансової системи, але й отриманню конкурентних позицій через покращення взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища.

Третій підхід об'єднує прихильників розуміння фінансової безпеки через формування певних захисних редутів. А. Загородній й Г. Вознюк обґрунтовують пріоритетність «...захищеності інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин, забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій та установ фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їхніх потреб і виконання фінансових зобов'язань» [3, с. 79]. На нашу точку зору, орієнтація лише на захист інтересів суттєво обмежує поле діяльності суб'єктів безпеки, адже поза сферою професійних обов'язків залишаються ризики й загрози, вплив яких є визначальним на рівень фінансової безпеки підприємства.

Четвертий підхід можна вважати похідною від ресурсно-функціонального підходу у трактуванні економічної безпеки підприємства. З цієї позиції О. Ареф'єва й Т. Кузенко визначають фінансову безпеку як «...стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів, який виражається у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості та рентабельності бізнесу, якості управління та використання основних оборотних коштів, структури його капіталу, норми виплат за цінними паперами, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського становище та перспектив її технологічного та фінансового розвитку» [1, с. 104]. Безперечно, що ресурсне забезпечення визначає дієвість системи безпеки певного підприємства, але воно являє собою лише один із сукупності факторів, що уможливають ефективне здійснення безпекової діяльності.

Останній – п'ятий – підхід нами визначено як такий, що характеризується комплексністю, тобто передбачає поєднання кількох вище розглянутих.

Прикладом такого підходу можна вважати позицію С. Мельника, який обґрунтовує необхідність трактування фінансової безпеки як «...стану, при якому через ефективне використання всіх наявних ресурсів та прийняття адекватних, в кожній конкретній ситуації, управлінських рішень, формується рівновага, підтримується стійкість і стабільність, забезпечується надійність системи для досягнення поставлених цілей та завдань, реалізації стратегії розвитку шляхом застосування заходів своєчасного розпізнавання викликів, уникнення/зменшення ризиків, протидії/адаптації до негативного впливу загроз» [4, с. 25]. Комплексність стала результатом врахування «слабких» місць інших підходів у поєднанні із вивченням практичного досвіду в умовах промислових підприємств. Ця ж комплексність є свідченням як поступової трансформації у розумінні фінансової безпеки, так й складності розроблення відповідного методичного забезпечення, яке повинно формувати основу для одночасного синхронного досягнення доволі значної кількості пріоритетних цілей.

Узагальнюючи можна стверджувати, що кожен із виділених та охарактеризованих підходів заслуговує на увагу, оскільки визначає зміст фінансової безпеки підприємства як комплексної й багатоаспектної складової економічної безпеки, фактичної «кровоносної» системи, яка підтримує життєдіяльність підприємства й уможливорює виконання завдань іншими функціональними складовими, зокрема кадровою, інформаційною, силовою тощо. Зазначене дозволяє окреслити зміст загальних завдань, які ставляться перед фінансовою безпекою промислових підприємств в сучасних умовах господарювання:

- систематичне й безперервне відстеження зміни рівня фінансової безпеки підприємства та моніторинг змін у зовнішньому середовищі функціонування;
- забезпечення стабільності, стійкості та незалежності фінансової системи підприємства;
- контроль за ефективністю використання фінансових ресурсів підприємства;

- виявлення та уникнення або зменшення ризиків для фінансової діяльності підприємства;
- адаптація або протидія внутрішнім і зовнішнім загрозам фінансовій діяльності підприємства;
- узгоджене досягнення фінансових інтересів підприємства у внутрішньому середовищі (власників, менеджменту й працівників) та їх гармонізація стосовно суб'єктів зовнішнього середовища;
- створення безпечних умов для розвитку фінансової системи підприємства.

Нами визначено лише ключові завдання без врахування специфіку функціонування певного промислового підприємства. Поруч з цим, на відміну від домінуючих на сьогодні уявлень, у відповідності до яких фактично має місце ототожнення фінансової й економічної безпеки, нами обмежено функціональне поле цієї складової виключно фінансовою діяльністю підприємства. Вважаємо, що хибним є визначення завдань для фінансової безпеки стосовно «кваліфікації персоналу» чи «систематичного оновлення технології виробництва продукції». Іншим, не менш важливим, моментом є те, що суб'єкти безпеки в межах забезпечення фінансової безпеки зосереджуються на викликах, ризиках й загрозах, що виникають стосовно фінансової діяльності підприємства, але не на усіх аспектах, що пов'язані із фінансово-господарською діяльністю підприємства. Вважаємо, що недоцільним є дублювання функцій менеджменту, а необхідним є обмін інформацією з метою консолідованої реалізації стратегії розвитку підприємства, зокрема через формування необхідних для цього безпечних умов зі сторони служби безпеки при підтримці й сприянні усіх структурних підрозділів підприємства.

Серед визначених завдань одне із ключових полягає у протидії або адаптації до впливу внутрішніх й зовнішніх загроз. Серед науковців поширена практика, виділення, при розгляді процесу забезпечення фінансової безпеки, усіх загроз, які стосуються загалом його економічної безпеки. Для прикладу, серед зовнішніх називають «...несприятливі природні умови, природні

катаклізми» [2, с. 91]. На нашу точку зору, недостатня конкретика провокує невиправдане збільшення інформаційного поля, яке повинно бути під постійним контролем співробітників служби безпеки, що провокує нерациональне використання ресурсів із подальшим зниженням результативності дій стосовно протидії або адаптації до впливу загроз, які безпосередньо стосуються фінансової діяльності підприємства. Зважаючи на зазначене, до зовнішніх загроз фінансовій безпеці продовольчих підприємств можна віднести: нестійкість податкової, кредитної, страхової та валютної політики держави; утруднений доступ до кредитних ресурсів; пасивність інвестиційного ринку; зменшення об'єму внутрішнього ринку й посилення конкуренції тощо. Безперечно, що політична нестабільність, військові дії та й COVID-19 впливають на фінансову безпеку промислових підприємств, але вони будуть загальними для усіх складових економічної безпеки підприємства, що відповідно вимагає застосування стосовно них комплексного підходу. З позиції забезпечення ж фінансової безпеки пріоритетність протидії або адаптації до ключових загроз може різнитися, а відтак потребує зваженої політики із синхронізацією в реалізації захисних заходів. Аналогічна ситуація складається і відносно внутрішніх загроз, адже «використання морально й фізично застарілого обладнання» [2, с. 91] безпосередньо стосується проблематики забезпечення техніко-технологічної безпеки. Відносно фінансової безпеки промислових підприємств коректніше говорити про загрози, які пов'язані із: незадовільним рівнем фінансової дисципліни; збільшенням залежності від зовнішніх джерел фінансування; зниженням ліквідності активів підприємства та збитковістю основного виду діяльності; скороченням величини виручки від реалізації та зростанням витрат; дефіцитом власних оборотних коштів тощо. Загалом більш чітка конкретизація ключових загроз повинна сприяти раціональному використанню ресурсів й збільшенню результативності дій суб'єктів безпеки.

Поточні умови ведення фінансово-господарської діяльності промисловими підприємствами, зокрема виходячи із суттєвості впливу військових дій на

стабільність національної економіки, вимагають в процесі забезпечення фінансової безпеки зосередитися на реалізації наступних заходів:

- оптимізація через припинення діяльності в окремих напрямках, які є збитковими через втрату інтересу споживачів, та обґрунтоване скорочення витрат;
- виявлення нових можливостей та раніше не використовуваних резервів для стабілізації ситуації й підтримання життєдіяльності бізнесу у короткостроковій перспективі із подальшим відновленням розвитку у стратегічному вимірі;
- перегляд умов взаємодії із контрагентами з метою покращення платіжної дисципліни;
- участь у національних та міжнародних програмах підтримки бізнесу з метою отримання фінансування для продовження функціонування підприємства;
- удосконалення системи моніторингу зовнішнього середовища для своєчасного оперативного реагування на зміни та реалізації більш гнучкого управління фінансовою діяльністю підприємства;
- систематичне оновлення системи оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства у відповідності до фактичних умов ведення фінансово-господарської діяльності та стратегічних цілей бізнесу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На діяльність українських промислових підприємств у 2022 р. найсуттєвіший вплив мала нова фаза військової агресії зі сторони Російської Федерації, наслідки чого на момент здійснення дослідження складно оцінити. Поруч з цим, ретроспективний аналіз основних показників діяльності у 2010-2021 рр. вказує, що проблема забезпечення фінансової безпеки була завжди актуальною, що частково пов'язано із недостатньою увагою до цієї складової економічної безпеки підприємства зі сторони науковців. Здійснена конкретизація щодо основних підходів у визначенні суті фінансової безпеки, із подальшим доведенням необхідності виокремлення ключових внутрішніх й зовнішніх

загроз та розроблення адекватних заходів задля підтримання життєздатності діючих сьогодні промислових підприємств, переконливо засвідчили як необхідність формування відповідного методологічного забезпечення, так й складність цього процесу через необхідність поглибленої деталізації в межах функціональної структури економічної безпеки підприємства. Подальші дослідження доцільно зосередити на розробленні механізму управління змінами в системі фінансової безпеки підприємства для досягнення максимальної гнучкості в умовах кризового стану національної економіки.

Література

1. Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. №1(91). С. 98–105.
2. Вудвуд В. В., Батієвська О. В. Фінансова безпека підприємства: сутність, цілі, принципи та шляхи забезпечення. *Підприємництво і торгівля*. 2019. №25. С. 89–93.
3. Загородній А.Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. Київ : Знання, 2007. 1079 с.
4. Мельник С. І. Управління фінансовою безпекою підприємств: теорія, методологія, практика : монографія. Львів : «Растр-7», 2020. 436 с.
5. Механизмы управления экономической безопасностью / Ю. Г. Лысенко и др. Донецк : ДонНУ, 2002. 178 с.
6. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL : <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 31.10.2022)
7. Чібісова І. В., Івашина Є. М. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. 2011. №31. С. 45–51.

References

1. Apef'ieva, O. V. and Kuzenko, T. B. (2013), "Economic foundations of the formation of the financial component of economic security", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 1(91), pp. 98–105.
2. Vudvud, V. V. and Batiievs'ka, O. V. (2019), "Financial security of the enterprise: essence, goals, principles and ways of ensuring", *Pidpryiemnytstvo i torhivlia*, vol. 25, pp. 89–93.
3. Zahorodnij, A.H. and Vozniuk, H. L. (2007), *Finansovo-ekonomichnyj slovnyk* [Financial and economic dictionary], Znannia, Kyiv, Ukraine.
4. Mel'nyk, S. I. (2020), *Upravlinnia finansovoiu bezpekoiu pidpryiemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Management of financial security of enterprises: theory, methodology, practice], Rastr-7, L'viv, Ukraine.
5. Lysenko, Yu. G. (2002), *Mekhanizmy upravleniya ekonomicheskoy bezopasnost'yu* [Economic Security Management Mechanisms], DonNU, Donetsk, Ukraina.
6. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Statistical information", available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 31 october 2022).
7. Chibisova, I. V. and Ivashyna, Ye. M. (2011), "The mechanism for ensuring the financial security of the enterprise", *Problemy pidvyschennia efektyvnosti infrastruktury*, vol. 31, pp. 45–51.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2022 р.